खेमनाथ दाहालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको

स्नातकोत्तर तह

दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
मेघराज निरौला
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

२०६६

स्वीकृति पत्र

प्रा. डा. देवी प्रसाद गौतम ....
(विभागीय प्रमुख)

डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल ....
(शोधनिर्देशक)

प्रा. डा. सुष्मा आचार्य ....
(बाह्य परीक्षक)

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

मितिः २०६९/०५/१४ रोज ०५

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको एम.ए. दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री मेघराज निरौलाले **खेमनाथ दाहालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको उहाँको शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

मिति : २०६९/०५/०७

डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

कृतज्ञताज्ञापन

खेमनाथ दाहालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । कवि खेमनाथ दाहालका पाँचवटा उत्कृष्ट कृतिहरू हालसम्म प्रकाशित भइसकेता पनि प्रचारप्रसारको कमिले गर्दा ती कृतिहरू र कृतिकारका बारेमा त्यतिधेरै खोज तथा समीक्षा भइनसकेको अवस्थामा तथा कवि दाहाल स्वदेश भन्दा बढी अमेरिका बस्ने गरेको सन्दर्भमा उनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा अनुसन्धान गरी यथार्थ तथ्यहरू प्रकाशमा ल्याउनु एउटा चुनौति नै साबित भयो । तैपनि व्यबहारिक तथा कार्यक्षेत्रगत जीवनको अति व्यस्तताको बीचमा पनि आदरणीय शोधनिर्देशकज्यूले शोधकार्य सम्पन्न गर्नका निम्ति सामग्री सङ्कलन, लेखन तथा पुनर्लेखन कार्य गर्न बारम्बार हौसला प्रदान गर्दै उचित निर्देशन दिई सम्पादन गर्न र उपयुक्त सुझाउ सल्लाह दिन समेत सर्वदा तत्पर रहिदिनु भएकोहुँदा निर्बाध रूपमा शोधकार्य सम्पन्न भएको छ । तसर्थ सर्वप्रथम शोधनिर्देशकज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यस शोधपत्र तयार गर्नका लागि सामग्री सङ्कलन गर्न तथा सम्पूर्ण जानकारीहरू दिन तत्पर रहने आदरणीय शोधनायक कवि खेमनाथ दाहाल, उहाँकी पत्नी उषा दाहाल, दाजु कोमलप्रसाद दाहाल तथा भतिज पुरुषोत्तम दाहालप्रति पनि कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

यसका साथै शोधपत्र तयारीको सिलसिलामा यथाशक्य सामग्री उपलब्ध गराउनका साथै व्यस्त रहदा रहदै पनि आवश्यक सूचना प्रदान गर्ने श्रद्धेय गुरु प्रा. राजेन्द्र सुवेदी, डा. खेम दाहाल लगायत सम्पूर्ण विद्वद्वर्गप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

मेरो उच्च शिक्षा अध्ययनमा प्रेरित गर्ने परमपुज्जनीय जननी तथा प्रातः स्मरणीय श्रीश्रीश्री स्वामी पद्मधराचार्यज्यूप्रति दण्डवत् प्रणाम अर्पण गर्दछु । साथै मेरो शोधकार्यमा सामग्रीहरूको व्यवस्थापन र संरक्षण गरिदिने मेरी सहधर्मिणी प्रतिमा लुइटेलप्रति धन्यवाद अर्पण गर्दछु ।

यो शोधपत्रलाई टङ्कण गर्नका लागि मलाई सघाउने मेरा प्यारा भान्जा केशव ढङ्गानालाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यसैगरी शोधपत्रको विधिवत् व्यवस्थापन गर्न सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय दाजुहरू ईश्वर लुइटेल र राजेन्द्र लुइटेप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु । यसका साथै प्रत्यक्ष अप्रत्यक्षरूपमा सयोग, सल्लाह र सुझाव दिनुहुने सम्पूर्ण महानुभाव तथा मेरा मित्रहरूलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष पेस गर्दछु ।

मितिः २०६९/०५/०७

शैक्षिकसत्रः २०६४/०६६

परीक्षाऽनुक्रमाङ्कः २८१६६५

....

मेघराज निरौला

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

विषय सूची

स्वीकृतिपत्र

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

कृतज्ञताज्ञापन

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय (१-९)

१.१ शोध शीर्षक १

१.२ शोधकार्यको प्रयोजन १

१.३ विषय परिचय १

१.४ समस्या कथन १

१.५ शोधकार्यका उद्देस्यहरू २

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.७ अध्ययनको औचित्य, महत्व र उपयोगिता ८

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन ८

१.९ शोध विधि ८

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा ९

दोस्रो परिच्छेद : खेमनाथ दाहालको जीवनी (१०-२२)

२.१ जन्म र जन्मस्थान १०

२.२ बाल्यकाल १०

२.३ शिक्षा दीक्षा ११

२.४ पारिवारिक अवस्था १३

२.५ उपनयन संस्कार १३

२.६ दाम्पत्य जीवन र सन्तान १४

२.७ रुचि तथा स्वाभाव र बानी व्यवहार १४

२.८ कार्यक्षेत्रमा प्रवेश १६

२.८.१ जगिरे जीवन र अन्य व्यवसाय १६

२.८.२ सामाजिक कार्यमा संलग्नता १६

२.९ भ्रमण १७

२.१० सम्मान तथा पुरस्कार १७

२.११ बसोवास तथा आर्थिक अवस्था १८

२.१२ सुख र दुःखका क्षण १८

२.१३ लेखन २०

२.१३.१ लेखनका लागि प्रेरण र प्रभाव २०

२.१३.२ लेखनको प्रारम्भ र प्रकाशनको थालनी २१

२.१३.३ प्रकाशित कृतिहरू २१

२.१४ खेमनाथ दाहालको साहित्यिक अवधारणा र मान्यता २२

तेस्रो परिच्छेद : खेमनाथ दाहालको व्यक्तित्व (२३-३२)

३.१ पृष्ठभूमि २३

३.२ व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू २३

३.३ निजी व्यक्तित्व २४

३.३.१ आन्तरिक व्यक्तित्व २४

३.३.२ बाह्य अर्थात् शारीरिक व्यक्तित्व २५

३.४ सार्वजनिक व्यक्तित्व २५

३.४.१ साहित्यिक व्यक्तित्व २६

३.४.१.१ स्रष्टा व्यक्तित्व २६

१. कवि व्यक्तित्व २७

२. खण्डकाव्यकार तथा काव्यकार व्यक्तित्व २७

३. महाकाव्यकार व्यक्तित्व २८

३.४.२ साहित्येतर व्यक्तित्व २९

१. सामाजिक व्यक्तित्व २९

२. संघ संस्थासङ्ग आबद्ध व्यक्तित्व २९

३. धार्मिक व्यक्तित्व ३०

३.४.३ जीवनी, कृतित्व र व्यक्तित्वबीच अन्तर्सम्बन्ध ३०

चौथो परिच्छेद : खेमनाथ दाहालका कविताकृतिहरूको विश्लेषण (३३-५८)

४.१ पृष्ठभूमि ३३

४.२ 'श्रद्धाञ्जलि' कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण (३३-४५)

४.२.१ परिचय ३३

४.२.२ विषयवस्तु ३४

४.२.३ सहभागी ४२

४.२.४ परिवेश ४३

४.२.५ उद्देश्य ४३

४.२.६ दृष्टिबिन्दु ४३

४.२.७ भाषाशैलीय विन्यास ४४

४.२.८ उपसंहार ४५

४.३ 'हावर्डको चौतारीमा' कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण (४५-५८)

४.३.१ परिचय ४५

४.३.२ विषयवस्तु ४६

४.३.३ सहभागी ५४

४.३.४ परिवेश ५५

४.३.५ उद्देश्य ५५

४.३.६ दृष्टिबिन्दु ५६

४.३.७ भाषाशैलीय विन्यास ५६

४.३.८ उपसंहार ५७

पाचौं परिच्छेद : खेमनाथ दाहालका काव्यकृतिहरूको विश्लेषण (५९-१००)

५.१ खेमनाथ दाहालको 'रश्मि' खण्डकाव्यको अध्ययन (५९-६८)

५.१.१ परिचय ५९

५.१.२ विषयवस्तु ५९

५.१.३ सहभागी ६४

५.१.४ परिवेश ६४

५.१.५ उद्देश्य ६५

५.१.६ दृष्टिबिन्दु ६५

५.१.७ भाषाशैलीय विन्यास ६६

५.१.८ उपसंहार ६८

५.२ खेमनाथ दाहालको 'योद्धा' काव्यको अध्ययन (६९-८४)

५.२.१ परिचय ६९

५.२.२ विषयवस्तु ६९

५.२.३ सहभागी ८०

५.२.४ परिवेश ८०

५.२.५ उद्देश्य ८१

५.२.६ दृष्टिबिन्दु ८१

५.२.७ भाषाशैलीय विन्यास ८२

५.२.८ उपसंहार ८३

५.३ खेमनाथ दाहालको 'श्वेतपत्र' महाकाव्यको अध्ययन (८४-१००)

५.३.१ परिचय ८४

५.३.२ विषयवस्तु ८५

५.३.३ सहभागी ९६

५.३.४ परिवेश ९७

५.३.५ उद्देश्य ९७

५.३.६ दृष्टिबिन्दु ९८

५.३.७ भाषाशैलीय विन्यास ९८

५.३.८ उपसंहार ९९

छैटौं परिच्छेद : उपसंहार (१०१-१०४)

परिशिष्ट (१०५-१०८)

सन्दर्भग्रन्थ सूची (१०८-११०)

सङ्क्षेपीकरण सूची

आई. कम्.	-	इन्टरमिडियट अफ कमर्स
ई. सं.	-	इस्वी संवत्
एस.एल.सी.	-	स्कुल लिभिङ सर्टिफिकेट
क्र.सं.	-	क्रम सङ्ख्या
गा.वि.स.	-	गाउँ विकास समिति
डा.	-	डाक्टर
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
पृ.	-	पृष्ठ
प्रा.	-	प्राध्यापक
बि.कम्.	-	ब्याचलर अफ कमर्स
बि. सं.	-	विक्रम संवत्
मा.वि.	-	माध्यमिक विद्यालय